

KRITIKA

Szentkuthy-Pfisterer-Barokk

Csak 19 éves volt Szentkuthy Miklós, amikor megírta a *Barokk Róbertet*. Óriási kamasznapló ez a könyv – írói oroszlánkörmökkel. Kibonthatók a rétegek, olvashatók a gondolatok sokféle megközelítéssel, én itt csupán egy álmat villantok fel, meg a kamasz küzdelmét a szent és a szex kettősségével, az égi és földi szerelemmel.

Azok a boldog pogány idők, azok a napsütötte büntelen terek, ahonnan a lélek érkezik, s amikre már álmában sem emlékszik! Mert ez a mi szépséges kereszténységünk, ez a Tisztaság Központú – de pontosabban, ha így mondom: ez a judeo-krisztian erőszakos vallás és szellemiség – úgy rátelepedett pogány önmagunkra, hogy kínlódnunk miatta gyakran, hiszen hatalmaskodik fölöttünk. A pogány időkben még minden személyiségreszünknek megvolt a maga emelkedetten előkelő istensége. A szerelemé Aphrodité, a szellemerő Pallas Athéné, a szabad vadászatoké Artemis, a férfias énnünknek ott volt az atya Zeusz és a csodálatos művész: Apolló. S ha egyik énnünkkel haragba keveredtünk, akkor átmentünk önmagunk másik benső szentélyébe, s ott valahogy kibékültünk a világmindenséggel. Ez istenségek támogattak – akik bennünk élnek ma is.

Aztán (rájuk és) ránktelepült ez az új tan – a zsidó-keresztény kultúra – amely bármily szeretretreméltó, hiszen a miénk, egyszerűsítette emberképünket, megnyirbálta fenségességét, bizonyos személyiségreszünkét megfosztotta támaszdóitól. A nő istenségeket például mindeztől kisöpörte, mi egyszeribe vadkanon vágta a piros ruhás szörnyetegek lettünk, vagy asszonyi állattá sorvadtunk, hacsak nem volt a nő oly tiszta és férfit nem ismerő, mint a Mennyek Királynéja.

Csak hogy a mélyben ma is ott dübörög az érzéki pogány múlt, ennek tektonikus rázkódásait jelenítette meg nekem Szentkuthy kamasznaplója. Néha szerfölött ironikusan! Azt mondja neki egyszer a gyóntatója, a hittanár: „Szent Alajost pedig el fogod játszani” – ti. az iskolai kongregációban. „Nem lehet, atyám – feleli Barokk Róbert. – Van egy Rubens-könyvem. Az én egyetlen életem, gyönyöröm. Ha Szent Alajost játszánám, szakítani kellene a kövér, meleg flamand asszonyok aktjaival.” Nem baj, fiam, a hús is kell, Rubens is kell, mondhatta volna a hittanár, de nem ezt mondta, hanem azt, ami szintén igaz: „Róbert, ne affektájl”. Affektált volna? Igen, de szenvedett, és rémesen nyomasztotta, hogy a szent és a test, a szent és a szex egymást kizáró jelenségek. És ez igaz? Valóban egymást kizáró dolgok? Nem hiszem. Magas szellemre hivatkozom, Teilhard de Chardinre, a jezsuita filozófus és paleontológus tudósra, a szent és a szex összefüggését vizsgálva mondja: bár az egyház szerint a szex célja a szaporodás, de van olyan szex is, ahol férfi és nő egymásért szeret, és Teilhard ezt tartja fontosabbnak. Ez segíti a felnőttet szárnyakat bontani az Omega pont felé. De hát szegény Barokk Róbert, amint ott botladozik a Tabán és a Krisztinaváros vidékén, förtelmes bűnnek hiszi, ha megnézi egy kislány átetsző ruháját.

Amikor sok volt a tanulnivalója szegény kölyöknek, akkor aludt a legnagyobb mohósággal, ilyenkor aztán kitett magáért a lélek mélye, hozta a képeket, sűrítve, megszemélyesítve, testté gyúrva azokat a személyiségreszleteket, gondolat- és érzésfoslányokat, amik Barokk Róbertben éltek, mozogtak, működtek. Itt az egyik álom: *„Rómában voltam a szüleimmel, és a pápához akartunk menni. Mikor a Bronzkapuhoz érünk, látjuk, hogy tele van szegényekkel a kapu környéke... sok-sok rongyos. Nem eresztettek be a pápához. Én azonban mégis bejutottam: a kapufélfá aranyból.*

Alighogy kettőt lépek, meztelen, ájult lányokat hoznak. Tovább megyek, újból ájult lányok. A pápa lakosztálya előtt két reneszánsz öltözetű férfi. Megtudtam, hogy a pápa büntetésből félholtra korbácsoltatta az erkölcstelen életű nőket. Aztán bementünk: a pápa mohón kapott az ékszer után, amiket hoztam. Ekkor kirobban a forradalom: kirohantam, mint Luther az erkélyre, »Jöjjetek proletárok!« – Anyám lent sírt, hogy buzgó katolikus fia indította meg a reformációt.» Egy ő – Pfisterer-Szentkuthy – valamennyi álomfigurával. Mind, aki itt szerepel, őt személyesíti. Itt vannak előbb a szülők, kívül maradnak, nem jöhetnek át a kapun – nemcsak azért nem, mert unalmas kispolgárok, s emiatt Barokk Róbert eleget szomorkodik, hanem azért sem, mert ez az élet természetes menete: leválunk szüleinkről kamaszkorunk végén, kiszületünk a lelkükből, saját egyéniségünkkel kell belépni saját palotánkba. És itt vannak a palota előtt a koldusok, a rongyosok, a kamasz kisebbségi-nyomoronc érzések, ők se léphetnek be a Bronzpalotába. Mindig szenvedett ezektől a koldus vagyok, semmi vagyok, kopott minisztériumi kistisztviselő fia vagyok, itt téblábolok a háromszobás skatulyalakásban, anyámon rongyos slafrok, lábán, papucs helyett széttaposott lakkcipő érzésektől. »Bezzeg az előkelők! Bezzeg a gazdagok!«

De ő mégis bejut a palotába! Meztelen, ájult lányok... Kik ezek? Ők is a Pfisterer fiú lélekdarabjai? És milyen sok van belőlük! Mint ahogyan nyomoronc koldusból is sok van. Ez a sokság, ez a megszámlálhatatlanság és bonyolultság mindenütt... mint a későbbi Szentkuthy-könyvekben is az a dús és elmét próbára tevő: sok. Tehát a lányok pórén és ájultan. Pfisterer animái. Lelkének fiatal nő-imágói. Barokk Róbert most van a férfissággal kínlódo életszakaszban. Ha minden jól megy bennünk, akkor egyensúlyba kerül lelkünk animusza és animája, a férfias és a nőies lélekdarabjaink. De itt ájultak az animák, szinte félholtak, képtelenek egyensúlyt tartani a roppant erővel férfiasodó kamaszban, aki kínlódik az épp születő erőteljes animuszával. És itt a nagy férfiú: a pápa. Felfoghatjuk animuszjelképnek. Persze! Ez a derék és megalomániára hajló nagykamasz alább nem is adhatja, pápai tiarát nyom saját fejébe. Mellékesen itt van két díszes öltözkű férfi is, megint ez a megsokszorozódás, ez nála így van, annyira sokféle Szentkuthy, és épp ezért iszonyatos nagy erőt kellett fordítania arra, hogy egybetartsa magát, hogy ne hulljon darabokra a sokfélesége.

Milyen is Barokk Róbertnek ez a pápai díszbe öltözött animusza? Félholtra veri a kísértőt, a meztelen nőt, aki után vágyódik, hiszen szegény Barokk Róbert örökké vágyakozott – de hát ez a világ rendje, „gondolhatja” az álmódó: a vágy az bűn, a bűn büntudattal jár, és az kín; félni kell tehát a nőtől, azaz a saját férfivágytól, nevezetesen attól, hogy kicsúszik az uralom és a hatalom a kézről, tehát a kamasz fél, fél és üt... És milyen még ez a pápa? Mohó, de mennyire az! Mindaz, ami ékszer, gazdag és nemes – az kell! Szentkuthy igényessége, nagyratörése és nagy magasságokba feltett mércéje. Nem satnya bizsu kell, hanem ékszer.

Az igazán gyönyörködtető mégis az ebben az álomban, hogy az animusz másik jelképe Luther Márton, a dogmatikus katolicizmus mellett itt a reformáció pátosza. Mintha meg kellene keresnie az álmódónak a kiutat a dogmák szorításából. Kirobban hát az erkélyre. És mit kiált? »Jöjjetek, proletárok!« Mintha azoknak a lélekdaraboknak kiáltana, akik kívülrekedtek a palotán, a kitaszított, a megvetett Luther mezében. Energiák feszülnek itt, egyensúlykeresés önmaga összegyűjtéséhez, nem elveszíteni semmit, »jöjjetek nyomoronc én-darabok!«, minden lélekdarabra szükség van, mindet szeretni kell.

»Anyám lent sírt« – mondja az álom. Anyám a kiforrott animadarab, nem ájult, nem megkorbácsolt, hiszen nem erkölcstelen, hanem tiszteletre méltó, ő csak sír. De furcsa! Itt az animák sírnak vagy félholtra veretnek, mert csábítók, rémes képei ezek a nő-imágóknak. Ezt csinálta a pátriárkák dogmatizmusa a kamaszlelkekben. A síró és megkorbácsolt nők képviselik Pfisterer szenvedő részeit, akik miatt az Én maga is szenved.

Egyszer például Giza felé nyújtja a kezét, Giza nem rántja el azonnal a vállát, ettől aztán úgy megrémül szegény fiú, hogy azonnal kivág gondolatban egy nagy szenteskedő giccstíradát: „...fölnéztem a mennyezetre. Szent Alajos, Szaniszló, Imre fehér alakjai haladtak”, persze liliomok között, a lélekerő győztes idealizmusával, miközben fényes induló zengett, „...ragadjon engem is magával az égi csoda, égi fenség... nem leszek egy tucatlány szolgája! Föl, föl, Barokk Róbert, föl, föl!” Aztán mégis megérinti Giza nyakát, és fél, hogy elkárhozik.

Mi után vágyódott még? Órült vágy egzotikus vidékek iránt. Hatalmas vágy az önkifejezésre. „Írni szeretnék, irtózatosan vad, kokainos meséket.” „Milyen érdekes lenne, ha Nobel-díjas lennék!”

Nagyon tudott utálkozni. Utált minden kicsinyes dolgot. Undorodott a gyarlóságtól, még jobban a közönségességtől, utálta saját hiúságát, ha frázisokat mondott, ha szószolt, ha aggályos volt, ha betegesen önkicsinylő, miközben ágaskodott benne a gőg. „Nem akarok felnőtt lenni!” – ezt gyakran ismételte. Nur ein kleines Kind!

Kisgyerek, érzéki nagykamasz, a messizi kedves és büntelen pogány múltból jött, de erre már álmaiban sem emlékezett – és zseniális. Őt ajánlom meleg szeretettel jóindulatukba! (*Jelenkor* Kiadó, 1991.)

Mohás Lúcia

Elhangzott a könyv megjelenésekor az Írók Boltja teázójában 1991. okt. 16-án.

Grendel Lajos: Elszigeteltség vagy egyetemesség

Grendel Lajos új kötetében tanulmányaival, feldolgozásaival, a vele készült interjúkkal ismerkedhet meg olvasója, olyan írásokkal, amelyek zöme az elmúlt két-három év fordulatait tükrözi. Ez az aktualitás azonban nem ilyen magától értetődő, hiszen kevés olyan elszántan antipolitikus író volt régióinkban, mint éppen Grendel. Tekintve, hogy a fennálló hatalmi rendszer milyen határozottan törekedett az irodalom politikai ellenőrzésére is, ez a magatartás mélységesen politikus volt, hiszen nemcsak az írói, hanem az állampolgári szabadságtörekvéseket is óhatatlanul kifejezte. Hogy mindez egy olyan vonatkoztatási rendszerben is értelmezhető volt, amit jelentése elsődlegesen nem indokolt, nem jelentette, hogy erendőd ártatlanságát is elveszítette volna. Mostani kötetében az követhető nyomon, ahogyan a közéleti szerep keresi fel a minden ilyesmitől irtózó írókat. Ráadásul, mert ilyen a mi kis közös Közép-Európánk, éppen ez a visszahúzó, sőt, viszolygás, ami valamiféle szabadságot garantált a pártállami édes-bús világban, tette hitelessé a később már elkerülhetetlen közéleti szerepvállalást. Vagyis a politikátlanság sodorta a politikába. A sors azonban nem volt igazságtalan: Grendelre nem mért többet, mint amit az saját regényhőseire. Annyi történt csupán, hogy a történelem fölmondta azt a paktumot, amit a közép-európai kisember kötött vele arról, hogy lehetőleg megpróbálják egymást kölcsönösen békében hagyni. A történelem azonban házhoz jött, és Grendel Lajos egyszer csak ott találta magát egy téren, ahol tízezrek dacoltak a hatalommal, és az ő deklarációját hallgatták. Anélkül persze, hogy tudták volna: ez az ember író, aki mindaddig arra tette fel életét, hogy mint irodalmár a műveivel fejtsse ki mondandóját, és akire mi sem jellemzőbb, mint az a kétely, ami az utolsó pillanatig jellemezte: „az állampolgári tiltakozás hulláma nem gyöngült, viszont nagyon értelmiségi-magánügy szaga volt az egésznek”, „az a gyanúm, hogy az egész pozsonyi megmozdulás a diákok ügye marad” – írja napló jellegű feljegyzéseiben. Gondolatmenetében, közérzetében nem jelenik meg semmiféle szerepvállalás igénye, már csak azért sem, mert az ilyesféle buzgólkodás túlságosan sokszor kompromittálódott erre felé. Az „értelmiség előbb háromszor meggondolja, mielőtt nem cselekszik” – vélte Grendel, s ebben ott volt a mindig vesztes kisebbségi és a mindig agyonmanipulált, kiszolgáltatott értelmiségi alapélménye is. Ezen nem segít, ha lázong, nem segít, ha forradalmat csinál, ezen csak az változathat, ha maga a történelem téríti vissza magát abba a normális kerékvágásba, ami valószínűleg nincsen, hiszen a történelem éppen azáltal válik létezővé, hogy megtiporja az embert. Csak egyetlen jót lehet